

Mocní na nižších úrovních

Oberlandráti a vládní komisaři v procesu germanizace středních Čech

MILOŠ HOŘEJŠ

Díky výzkumu historiků publikujících od poloviny 20. století se nám dostává poměrně plastický obraz toho, jaké plány měl nacistický režim v Protektorátu Čechy a Morava. V padesátých až osmdesátých letech tak bylo činěno často s ideologickým zabarvením, ale i o tyto monografie a edice se dnes můžeme opřít. Po roce 1989 se objevilo doslova nepřeborné množství prací postihujících nacistický správní aparát z mnoha úhlů pohledu. Čeho se nám ale v hojné míře nedostává, jsou texty mapující činnost nacistického správního aparátu na nižších úrovních. Následující studie si tak klade za cíl vytáhnout ze stínu i méně známé aktéry germanizační politiky a ukázat, jak dokázali působit a přizpůsobit svou práci v krajích s minimálním množstvím německého obyvatelstva.

Již během prvních dnů okupace českých zemí v březnu 1939 vznikla potřeba kontroly vojenskou doplnit kontrolou správní. A tak po zrušení vojenské správy v dubnu 1939 jako druhý stupeň nacistické veřejné správy organizované vznikaly oberlandráty (Oberlandräte, OLR), jejichž hlavním účelem byl v prvních dnech zejména dozor nad

českými okresními úřady. Systém správy prostřednictvím oberlandrátů byl nacisty promyšlen již před samotnou okupací a bylo určeno, že v jejich kompetenci budou vždy dvě až tři česká okresní hejtmanství.¹ Tvůřily střední články správy podřízené přímo Úřadu říšského protektora (a od roku 1943 německému státnímu ministři v protektorátu).

Německý výraz Oberlandrat byl v protektorátu převzat i do úřední češtiny jako název jak pro úřad, tak i pro označení úředníka v jeho čele.² Zatímco v období vojenské správy fungovalo třicet devět těchto úřadů, po jejím skončení byl počet redukován na dvacet. Do konce dubna 1939 došlo k dalšímu snížení na devatenáct, v roce 1940 na sedmáct a v říjnu téhož roku na patnáct.³ V době Heydrichovy správní reformy byl počet OLR zmenšen na pouhých sedm, čímž se do značné míry změnila i jejich kompetence. Z oberlandrátů se stali inspektori říšského protektora, později inspektori německého státního ministra. Zanikla i dvojkolejnost správy a značná část agendy OLR, a to včetně národnostní politiky, přešla na autonomní okresní úřady, které většinou řídili dosazení němečtí úředníci v rámci tzv. správy z pověření Říše (Reichsauftragsverwaltung).⁴ I když se tedy postupně počet oberlandrátů redukoval, systém neztratil na své efektivitě, a to i díky převedení agendy na původně protektorátní autonomní výkonné

 Otto Tham na fotografii při práci na novém hřišti v Bělé pod Bezdězem z alba Freiwilliger Arbeitseinsatz in der Stadt Weisswasser s dobovým popisem „Vládní komisař jde sám příkladem“, nedatováno, pravděpodobně 1942 (foto: Muzeum Podbezděží)

1 Srov. KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – PAŽOUT, Jaroslav – SEDLÁKOVÁ, Monika: *Úřady oberlandrátů v systému okupační správy Protektorátu Čechy a Morava a jejich představitelé*. Scriptorium, Praha 2019, s. 19–30.

2 Termín Oberlandrat bývá někdy do českého jazyka překládán jako vrchní zemský rada. Přikláníme se ovšem k používání počestnějšího výrazu oberlandrát. Oberlandratsbezirk překládáme jako obvod působnosti oberlandráta.

3 Státní oblastní archiv (SOA) v Hradci Králové, Archivní oddělení (AO) Zámorsk, f. Oberlandrát (OLR) Pardubice, k. 1, inv. č. 15, seznam oberlandrátů k 30. 4. 1939; Národní archiv (NA), f. Státní tajemník u říšského protektora v Čechách a na Moravě (ÚŘP-ST), sign. 109-2/28, přehled o obvodech oberlandrátů z 1. 10. 1940.

4 NA, f. ÚŘP-ST, sign. 109-2/36, zavedení správy z příkazu Říše v Protektorátu Čechy a Morava z 23. 5. 1942.

Mapka působnosti kolínského oberlandrátu k 1. lednu 1942 (repro: SOA Praha)

složky – okresní úřady kontrolované často nacisty dosazenými okresními hejtmány – a na nejnižší složky správy – městské úřady – prostřednictvím dosazených vládních komisařů.

Poněkud specifická situace vládla na Moravě. Nacisté zde vytvořili zpočátku osm OLR: Brno-město, Brno-venkov, Kroměříž, Jihlava, Zlín, Prostějov, Ostrava a Olomouc. Moravští oberlandráti byli řízeni pobočkou Úřadu říšského protektora pro Moravu, v jejímž čele stanul Horst Naudé.⁵ Dalším specifikem bylo to, že Morava měla na rozdíl od Čech odlišné národnostní složení. V Brně, Jihlavě a Olomouci žila početná německá menšina, na jihlavsku, Vyškovsku, Olomoucku a Ostravsku existovaly jazykové ostrůvky.⁶ V Čechách bylo silnější zastoupení německé komunity jen v Praze a v Českých Budějovicích a jejich okolí.

Prostřednictvím OLR, tedy nižších složek okupační správy, měla být na regionální úrovni zajišťována politika říšského protektora a jeho úřadu. Pravomoc oberlandrátů se uplatňovala ve dvou liniích. Dozírali na činnost českých úřadů ve svém obvodu a zároveň plnili funkci nejnižší instance pro německé státní příslušníky v těch záležitostech, které nespádaly do kompetence českých nebo jiných německých úřadů.⁷ Měli podávat zprávy o vývoji v okresech, kontrolovat nižší administrativní orgány protektorátu a vyřizovat určité úkoly, které Říše převzala do

5 Původně existoval prostředník mezi Úřadem říšského protektora (ÚŘP) a OLR i v Čechách, byla jím Skupina Čechy (Gruppe Böhmen), která společně se Skupinou Morava (Gruppe Mähren) vznikla z úřadu šéfa civilní správy. Na rozdíl od Skupiny Čechy, která byla už v červenci 1939 zrušena a jejímiž úkoly byl pověřen ÚŘP, Skupina Morava převzala podstatnou část agendy šéfa civilní správy v Brně. Byla nejenom prostředníkem mezi říšským protektorem a OLR na Moravě, ale zároveň si přivlastnila značnou část pravomocí vrchních zemských radů. Srov. BRANDES, Detlef: *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*. Prostor, Praha 1999, s. 39; ŠEVČÍK, Antonín: Příspěvek k dějinám okupační správy v Brně v letech 1939–1945. In: *Brno v minulosti a dnes. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna*, roč. VI. Krajské nakladatelství, Brno 1964, s. 127–137, konkrétně na s. 128.

6 Viz ŠTĚPÁNEK, Zdeněk – VAŠEK, František: Morava v nacistické politice a sudetoněmecký podíl na ní, I. In: *Historie okupované pohraničí 1938–1945, II*. Univerzita J. E. Purkyně – Albis international, Ústí nad Labem 1998, s. 151–168, konkrétně na s. 159–160.

7 Viz *Verordnungsblatt des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren*. Böhmisch-Mährisches Verlag und Druckerei, Prag 1939, s. 35; NĚMEC, Petr: Germanizační úsilí oberlandrátů na Moravě v letech 1939–1942. *Časopis Matice moravské*, 1988, roč. 107, č. 1, s. 183–196, konkrétně na s. 184.

své přímé kompetence. Kromě toho se měli starat zvláště o záležitosti německých státních příslušníků a prosazovat zájmy německví ve svém obvodu.⁸ To jim umožňovalo podrobnější poznání místních poměrů a mohli tak vystupovat nejen v roli vykonavatelů, ale často také přímých iniciátorů konkrétních poněmčovacích opatření.⁹ Základním předpokladem pro vybudování stabilních národnostních pozic bylo hospodářské posílení Němců. K významným prostředkům, jak tohoto cíle dosáhnout, patřila zvláště arizace židovských podniků, která zasáhla průmysl, obchod i řemesla.¹⁰

Oberlandráti z celého protektorátu se scházeli na pravidelných služebních poradách v sídle Úřadu říšského protektora ve velkém zasedacím sále Černínského paláce v Praze. Za jejich organizování byl v období působení říšského protektora Konstantina von Neuratha zodpovědný státní podtajemník Kurt von Burgsdorff.¹¹ Tyto porady se konaly od 3. května 1939 přibližně jednou za měsíc. Vedle jiných záležitostí se probíraly i otázky arizace, nucených správ a s tím související podpory německé komunity v jednotlivých obvodech. Cílem těchto setkání bylo nejen získání

aktuálních informací, ale i výměna zkušeností a případná koordinace postupů při plnění dílčích úkolů.

Oberlandráti navíc pravidelně informovali nadřízené o své činnosti. Situační zprávy odesílali zpočátku dvakrát měsíčně: v rámci Skupiny Čechy vedoucímu sídlícímu v Praze, ze Skupiny Morava vedoucímu se sídlem v Brně. Od srpna 1939 pak sestavovali zprávy jednou měsíčně.

Kromě OLR působily vedle sebe a více méně nezávisle na sobě v jednotlivých oblastech protektorátu i sekretariáty NSDAP (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei – Národně socialistické německé dělnické strany) a nacisty ovládaný pozemkový úřad (Bodenamt). NSDAP i Bodenamt, potažmo jemu nadřízený a personálně provázaný Osídlovací štáb při Úřadu říšského protektora (Ansiedlungstab),¹² měly své vlastní germanizační plány a vize. Jelikož v otázkách germanizačních postupů panovala značná nejednotnost, vypracoval počátkem roku 1940 ÚŘP jednotné směrnice pro postup v otázce poněmčení Čech a Moravy. Ty byly dílem autorského kolektivu pod vedením pracovníka úřadu protektora pro národnostní práci (Volkstumsarbeit) Hermannu Hüfnagela a za

účasti některých oberlandrátů. Byl mezi nimi i pražský oberlandrát Dr. Hans Egon von Watter (1903–1945) a někteří pracovníci OLR v Kladně, Jičíně a Táboře. Od března 1940 pořádali vedoucí různých oddělení ÚŘP každý týden schůzky, na nichž diskutovali o práci pro národ (Volkstumsarbeit) uvnitř protektorátu. O dva měsíce později začal Úřad říšského protektora požadovat od oberlandrátů měsíční zprávy o všeobecné situaci v jejich jurisdikci včetně zpráv o aktivitách souvisejících s národnostní politikou (Volkstumspolitik).¹³ Mezi úkoly oberlandrátů nalezneme aktivní podporu německé menšiny formou různých podpůrných fondů, prosazování německého školství na všech úrovních či péči o německé válečné postižené. Na podporu Němců v protektorátu byl založen takzvaný Volkstumsfond,¹⁴ určený pro financování nejrůznějších aktivit – výstavby bytů a německých školských zařízení, podpory německých divadel, filmů, studentů, příspěvků do německého zdravotnictví, kultury aj. V roce 1940 byly na tomto účtu k dispozici 3 miliony RM,¹⁵ v roce 1941 již 9 milionů, v roce 1942 5,6 milionů a v roce 1943 6 milionů RM.¹⁶ Na podporu německé byla ÚŘP prostřednictvím OLR

8 Podle německých pramenů žilo roku 1940 v protektorátu 244 739 Němců z celkového počtu 7 380 000 obyvatel, což je 3,31 %. Na Moravě byl tento poměr pro Němce příznivější, neboť jich zde mělo žít 158 756 z celkového počtu 2 549 300 obyvatel, tedy 6,23 %, zatímco v Čechách pouze 1,78 %. Viz NĚMEC, Petr: Germanizační úsilí oberlandrátů na Moravě v letech 1939–1942, s. 184.

9 Tamtéž, s. 184.

10 Tamtéž, s. 189.

11 KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – PAŽOUT, Jaroslav – SEDLÁKOVÁ, Monika: *Úřady oberlandrátů v systému okupační správy Protektorátu Čechy a Morava a jejich představitelé*, s. 28.

12 Osídlovací štáb podléhal přímo centrále RuSHA (Rasse- und Siedlungshauptamt, Hlavní rasový a osídlovací úřad SS) v Berlíně, tedy v nejvyšší instanci říšskému vůdci SS Heinrichu Himmlerovi a jeho zástupci v otázkách upevnění německví v Čechách a na Moravě (pověřenci RKFDV) K. H. Frankovi.

13 BRYANT, Chad Carl: *Praha v černém. Nacistická vláda a český nacionalismus*. Argo, Praha 2012, s. 74.

14 Fond für die Volkstumsarbeit im Protektorat Böhmen und Mähren čili Deutschtumsfond. V rámci fondu dominovala pomoc poskytovaná na poli kultury, školství a zdravotnictví, výjimkou však nebyla ani podpora „německví“ v jiných oblastech. Například v rozpočtu na rok 1941 byla v rámci Besondere Maßnahmen der Oberlandräte vyhrazena částka 110 000 RM na výpomoc obchodníkům a živnostníkům bojkotovaným Čechy. HOŘEJŠ, Miloš – ŠTOLLEOVÁ, Barbora: Hospodářský nacionalismus v čase nacionálního socialismu. In: JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard (eds.): *Nacionalismus zvaný hospodářský. Střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích 1859–1945*. Dokořán, Praha 2011, s. 503–575, konkrétně na s. 525.

15 NA, f. ÚŘP-ST, sign. 109-2/39, k. 9, německý fond za účetní rok 1940, nedatováno.

16 NOVOTNÝ, René: Nacistická národnostní politika na Pardubicích v letech 1939–1945. In: *Východočeský sborník historický*, sv. XXII. Východočeské muzeum v Pardubicích, Pardubice 2013, s. 169–217, konkrétně na s. 192; NA, f. Německé státní ministerstvo pro Čechy a Moravu (NSM), sign. 110-4/2, k. 12, německý fond za účetní rok 1943, nedatováno.

Kolínský oberlandrát Herbert Eckoldt (v civilu) na vojenská přehlídce konané u příležitosti narozenin Adolfa Hitlera na Karlově náměstí v Kolíně 20. dubna 1939 (foto: Regionální muzeum v Kolíně, Sbirka fotografií)

vyplácena i říšská hospodářská pomoc (Reichswirtschaftshilfe), což dokládá údaj z dubna 1940, kdy na ni bylo vydáno 20 000 RM.¹⁷ Němečtí podnikatelé a rolníci mohli zažádat také o podporu ve formě výhodných úvěrů.¹⁸ O tom, kteří jednotlivci či instituce peníze z fondu dostanou, rozhodovala říšským protektorem jmenovaná zvláštní komise v Praze. Jednotliví oberlandráti předkládali podrobný rozpočet a seznam přání.¹⁹

ORL nejenže pečovali o stávající příslušníky německé národnosti v protektorátu, ale měli zároveň

aktivně přispívat k získávání nových lidí pro německou národnost. Úřad říšského protektora uložil tehdy všem oberlandrátům, aby pořídili seznamy obyvatel české národnosti, kteří jsou „rasově schopni poněmčení“, mají kladný poměr k nacistické ideologii a naléhavě potřebují finanční pomoc. Doporučovalo se zaměřit se na rodiny sociálně slabých dělníků a rolníků s větším počtem potomků. Podle pokynů ÚŘP se jim mělo nabídnout bezplatné umístění dětí ve zvláštních internátech, zřízených při německých školách v českých

městech, za předpokladu, že budou tyto ústavy navštěvovat. To se ale nakonec ukázalo jako poněkud problematické, neboť často se k německé národnosti hlásili lidé z prospěchářských důvodů a agenti Sicherheitsdienst (SD) poukazovali na fakt, že mnoho žadatelů bylo jen stěží možné považovat za Němce.²⁰

Oberlandráti se zapojili také do „přesvědčovací akce služeben gestapa kladoucí si za cíl přimět příslušníky české šlechty k přestupu k německé národnosti“.²¹ Nacisté mínili využít šlechtu, která přijala německou příslušnost anebo měla alespoň německý původ, pro postupnou germanizaci Čech a Moravy. Bývalá aristokracie měla být nedílnou součástí plánů na rozdělení především Moravy pomocí tzv. národnostních mostů, které by narušily kompaktní české osídlení a umožnily snadnější germanizaci tohoto území.

Dále se oberlandráti zabývali i celkovou koncepcí germanizace českého národa a nejednou se snažili korigovat i rozhodnutí nadřízených úřadů, neboť vycházeli ze znalosti místní situace a dokázali mnohdy lépe odhadnout účinek připravovaných opatření. Platilo to například i pro věc tak zásadní, jakou bylo stanovení německých zájmových oblastí, tedy území, která se měla stát čistě německými a jejichž hlavním úkolem bylo rozrušit celistvost českého osídlení,

17 NOVOTNÝ, René: Nacistická národnostní politika na Pardubicku v letech 1939–1945, s. 192

18 Tamtéž, s. 193.

19 Zlínský oberlandrát Volkmar Hopf (1906–1997) použil peníze na výstavbu veřejné hygienické stanice, čtyř německých knihoven (a v plánu byly další dvě), jednacího sálu a střední školy. Jihlavský oberlandrát Eugen Fiechtner (1908–1988) chtěl nabízet finanční odměny německým novomanželům. Díky penězům z fondu si Němci v celém protektorátu mohli dovolit častější návštěvy divadla a mohli si kupovat více knih v němčině. Další peníze šly na podporu oficiálních novin nacistické strany a do rozhlasu na vysílání nacistické propagandy. Podporu dostávaly dokonce i plavecké bazény, mateřské školy a německá turistická místa. BRYANT, Chad Carl: *Praha v černém*, s. 74.

20 Při provádění těchto pokynů se dopouštěli někteří vrchní zemští radové až absurdností. V obvodu tábořského OLR jen tři čtvrtiny registrovaných Němců umělo německy, v obvodu kolínského OLR jich bylo jen 60 %. Srov. AMORT, Čestmír: Nacistické plány na poněmčení Čech. In: DURMANOVÁ, Marie – INDRA, Bořivoj (eds.): *Středočeské kapitoly z dějin okupace 1939–1942*. Krajské osvětové středisko Středočeského KNV, Praha 1965, s. 39–53.

21 NĚMEC, Petr: Česká a moravská šlechta v letech nacistické okupace. *Dějiny a současnost*, 1993, roč. 15, č. 1, s. 26–29, konkrétně na s. 29; NA, f. ÚŘP-ST, k. 37, sign. 109-4/489, dopis SS Obersturmbannführerovi Giesovi, Praha 18. 6. 1943.

čímž by byla umožněna snadnější asimilace takto vzniklých menších celků.²² Oberlandráti tak byli zapojeni do osídlovacích a germanizačních plánů Osídlovacího štábu při ÚŘP, který vznikl v těsné součinnosti s Bodenamtem a organizací Deutsche Ansiedlung Gesellschaft (DAG).

Zvláštním problémem při germanizační práci oberlandrátů bylo takzvané roztroušené němectví (Streudeutschtum). Podpora takových jednotlivých Němců byla právě tou drobnou každodenní prací, která měla zajistit trvalé výsledky v podobě pevných opěrných bodů pro další germanizaci. Roztroušené němectví sice představovalo jakousi síť, o níž se bylo možné opřít při rozšiřování německých pozic, na druhé straně však bylo početně slabé a často ve velmi špatném stavu, takže se v opozici proti českému obyvatelstvu mohlo prosadit jen stěží.²³

HERBERT ECKOLDT

Aktivnější přístup spočívající v soustředění doposud rozptýlených Němců na politicky nejdůležitějších a nejvýhodnějších opěrných bodech zvolil kolínský oberlandrát Herbert Eckoldt (1906–1978), původně saský správní úředník.²⁴ V listopadu 1940 měl z příkazu Úřadu říšského protektora vypracovat germanizační program na rok 1941. Již 27. listopadu 1940 ho zaslal jednotlivým skupinám ÚŘP na dvanácti hustě popsaných stránkách, na nichž se podle dochované zprávy uvádí toto: „Program

Herbert Eckoldt na fotografii z doby konání Mimořádného lidového soudu v Plzni (foto: SOA v Plzni)

*práce pro němectví v převážně české oblasti kolínského oberlandráta, kde je německý živel v počtu nepatrném a nad to ještě rozptýlený, je v podstatě pokračování jeho koncentrace do politicky důležitých bodů. Z nich se vytvoří předmostí z Prahy přes Úvaly do Kolína a dále odtud ve směru do Sudet přes Poděbrady, Nymburk, Chlumec nad Cidlinou, Nový Bydžov a ve směru na Jihlavu přes Kutnou Horu, Čáslav, Německý Brod.*²⁵ Vybudování Kolína jako zamýšleného hlavního opěrného bodu germanizace věnoval největší péči.

Kolínský oberlandrát můžeme řadit mezi oblasti typické malým počtem Němců a charakteristické jejich rozptýlením. K 30. září 1939 se k německé národnosti hlásilo

1 355 obyvatel oberlandráta.²⁶ V politickém okrese Kolín žilo podle zjištění z března 1940 pouhých 231 Němců z celkového počtu 74 425 obyvatel. V sousedním politickém okrese Kutná Hora to bylo 147 Němců z 58 762 obyvatel. V samotném Kolíně žilo podle zjištění z března 1940 jen 117 Němců z 18 488 obyvatel.²⁷

Již v polovině roku 1939 Eckoldt v Kolíně, Poděbradech a dalších městech nařídil pojmenování ulic německo-česky a odstranění názvů ulic po legionářích, českých buditelích, spisovatelích a vlastencích. Později byla silně propagována dvojjazyčnost firem a byl činěn nátlak na obce, aby korespondovaly německy. Z hlavního kolínského Karlova náměstí musel v prosinci

22 NĚMEC, Petr: Germanizační úsilí oberlandrátů na Moravě v letech 1939–1942, s. 187.

23 NA, f. Úřad říšského protektora (ÚŘP), k. 290, sign. I 1b 2020-2.

24 Do obvodu kolínského oberlandráta patřily okresy Kolín, Český Brod, Kutná Hora, Čáslav, Nový Bydžov, Nymburk, Poděbrady, Ledec nad Sázavou, Humpolec a část Německého Brodu. JELÍNEK, Zdeněk: Nacistická okupační správa na Kolínsku v letech 1939 až 1945 (3. část seriálu „Kolínské gestapo proti partyzánům“). In: *Práce muzea v Kolíně*. Regionální muzeum Kolín, Kolín 1984, s. 208.

25 SOA v Plzni, f. Mimořádný lidový soud (MLS) Plzeň, sp. zn. LS 132/1948, Herbert Eckoldt. Všechny překlady z němčiny jsou autora.

26 Větší počet Němců se nacházel i v oberlandrátu Pardubice (1 874) či v oberlandrátu Tábor (2 403). *Archiv bezpečnostních složek (ABS)*, f. Vyšetřovací komise pro národní a lidový soud při MV 1945–1946 (301), sign. 301-17-4, Statistika Němců v Protektorátu Čechy a Morava, nedatováno.

27 NA, f. ÚŘP-ST, k. 11, sign. 109-2/84, Přehled počtu německého obyvatelstva v protektorátu k 1. 3. 1940 podle jednotlivých měst.

Dnes již nestojící sídlo kolínského oberlandráta a Gestapa, jehož vnější podobu pomáhal utvářet Herbert Eckoldt (foto: SOkA Kolín)

roku 1941 zmizet pomník Jana Husa od sochaře Františka Bílka.²⁸

V Kolíně měl být vytvořen Německý dům (Deutsches Haus), ve kterém by byly soustředěny úřadovny strany NSDAP, NSV (Nationalsozialistische Volkswohlfahrt – Nacionálnėsociálnístická péče o blaho lidu) a mateřská škola. Dále bylo zamýšleno vybudování německého úředního domu, domova pro Hitlerjugend, domu pro německé učně, kina i divadla, německé knihovny, německého soudu či německé bankovní filiálky a moderních sportovních hřišť pro nacistickou tělovýchovu. K realizaci navrhovaných germanizačních plánů mělo dojít podle Eckoldta po skončení války, tedy pro Němce vítězné války. Přesto k řadě aktivit cílících

na germanizaci prostoru došlo již za výkonu jeho úřadu.

Eckoldt využíval pro financování svých germanizačních akcí prostředky rozdělované ze zmíněného Volkstumsfondu ÚŘP. Ve výpovědích u Mimořádného lidového soudu se objevuje informace, že byl úřadu oberlandráta v Kolíně na podporu německví poukázán obnos ve výši 250 000 K.²⁹

Ve svém zanícení neopomněl Eckoldt ani na nedaleké lázně Poděbrady, které se měly stát společenským střediskem pro Němce z Prahy a východní poloviny Čech. Zabral tam proto pro účely NSDAP poděbradský zámek a působil na správní radu lázní (jejich treuhänderem neboli vnučeným správcem se stal

JUDr. Karel Knirsch z Kolína), aby některé místnosti pronajala městské správě, která je pak měla bezplatně předat NSDAP.³⁰ Od počátku okupace byla ve městě usazena početná posádka Wehrmachtu, která se ubytovala částečně i na zámku. Němci zabrali také budovu gymnázia, sokolovnu a legionářský dům (v současnosti sídlo Policie ČR).

Již v roce 1940 přicházelo do Poděbrad mnoho německých dětí, převážně frekventantů ozdravného tábora, tzv. Kinderlandverschickung (KLV). Protože většina rozsáhlejších budov byla už obsazena německým vojskem, zabral KLV celou řadu penzionů, hotelů a také lázeňských zařízení.³¹ Později došlo též na budovy obecné školy, pro potřeby Hitlerjugend (HJ) byla uvolněna i měšťanská škola v dnešní Školní ulici. Ty byly využity pro založení nových škol pro německé děti. Např. Říšská škola, pravděpodobně první v protektorátu, byla slavnostně otevřena v květnu 1940 v Hložkově vile za účasti sudetského místodržícího Konrada Henleina. Postupně byly v Poděbradech otevřeny další školy: kromě té pro KLV ještě vzdělávací instituce pro jejich vedoucí (Lagerleiter a Lagerleiterinnen) v Parkhotelu, pro Lagermädführerinnen v penzionu Charita, hudební škola KLV Musikschule v Luxoru či tzv. Sportschule v blíže nespecifikovaném objektu. V roce 1941 byl pro účely organizace KLV adaptován i poděbradský zámek.³²

I pro Kutnou Horu měl Eckoldt své plány. Navrhoval, aby do doby, než

28 Odborně ji na základě rozhodnutí městské rady ze 17. 11. 1941 rozřezali sochaři Vladimír Hnízdo a František Malina a uložili v bednách. SPLÍTKOVÁ, Irena: Pomník Mistra Jana Husa v Kolíně (historie zbudování sochařského díla od Františka Bílka a jeho osudy v období před rokem 1950). In: *Archivní prameny Kolínska*, č. 20. Státní okresní archiv Kolín, Kolín 2003, s. 41–128.

29 SOA v Plzni, f. MLS Plzeň, sp. zn. LS 132/1948, Herbert Eckoldt.

30 Tamtéž; *Státní okresní archiv (SOkA) Poděbrady*, f. Archiv města Poděbrady, k. 566, inv. č. 8/13/3-19.

31 Šlo o penziony Charitas, Radost, Jubileum, Dalibor, Humanita, Reichl, U Chadimů, Tatra, Jelena, Orlík, Luxor, Domovina, Elektra, Dagmar a hotely Grandhotel, Parkhotel, Sporthotel a lázeňská zařízení Lázeňský dům, Nový léčebný ústav, Zotavovna aj. ŠMILAUE-ROVÁ, Eva: *Poděbrady v proměnách staletí. Díl 2 (1850–1948)*. Scriptorium, Praha 2005, s. 203.

32 Tamtéž, s. 204.

bude možné usídlit zde větší množství Němců, byla mezera vyplněna silnou německou posádkou a nacistickou mládeží. Plánovalo se proto přeložení vládního vojska z jezuitské koleje a ubytování německého vojska v uprázdněných kasárnách.³³

GERMANIZACE VELKOSTATKŮ

Podle poválečné výpovědi Eckoldtova spolupracovníka z OLR a pozdějšího okresního hejtmána Wernera Hübnera plánoval Eckoldt kvůli nepatrnému počtu Němců ve svém obvodu zřídit síť opěrných bodů německví. Ty měly sloužit k vytvoření tzv. německého mostu, který by vedl od severu na jih a posázavským údolím od východu (Jihlava) na západ (Praha).³⁴ Eckoldt dal plán germanizace v jemu svěřené oblasti vypracovat svému zástupci Hasselovi, osobně ho doplnil a dne 27. listopadu 1940 zaslal říšskému protektorovi, aby dokázal, jak je při plnění germanizačních plánů v duchu směrnic z Prahy schopný.³⁵

V ryze českém prostředí se opěrné body hledaly obtížně, a tak Eckoldt ve spolupráci s nacisty ovládaným Bodenamtem pomohl dosadit na velkostatek židovské rodiny Mandelíků v Ratboři německého nuceného správce Wernera Würfela. Z ratbořského statku byl tedy vytvořen tzv. opěrný statek (Stützpunktbetriebe), který jako další takto zabavené velkopodniky v protektorátu nebyl určen k osídlování v první fázi. Tyto opěrné statky se staly sídly hospodářských poradců a měly za účel sloužit jako

Poděbradská lázeňská kolonáda v Divadelní ulici vybudovaná z iniciativy Herberta Eckoldta (foto: Polabské muzeum Poděbrady)

vzor ostatním nacisty obsazeným statkům a vypomáhat jim v předepsaném plnění zemědělských úkolů, především půjčováním hospodářských strojů, výpomocí v sadbě apod.

Angažmá oberlandráta Herberta Eckoldta při jmenování Würfela nebylo jen formální. Eckoldt měl s Würfelem a s jím spravovanými statky nemalé plány. Na správní území kolínského oberlandrátu mezi Kolínem a Havlíčkovým Brodem byla v červenci 1939 Bodenamtem vytvořena vrchní inspekce nucené správy C (Oberinspektion C). Základ zdejšího majetku ovládaného nacisty (Würfelem) tvořily vedle velkostatku rodiny Mandelíků i velkostatek Světlá nad Sázavou židovské rodiny Morawetzů.

Do Würfelovy kompetence spadaly i další zemědělské podniky často původně židovských majitelů s nucenými správci. V prostoru pražské obvodové úřadovny Bodenamtu to bylo celkem šedesát šest vrchních správ (Oberverwaltungen), v prostoru budějovické obvodové úřadovny Bodenamtu pak pět vrchních správ a stejně tak v prostoru hradecké obvodové úřadovny.³⁶ Ve východní části spravované oblasti blízce sousedící s dvory velkostatku Světlá nad Sázavou se například jednalo o velkostatky v Hněvkovicích, Květinově, Lípě,³⁷ Petrkově, Polné, Štokách a Úsobí. Z rodiny Morawetzových postihla nucená správa velkostatek Habry s dvory Habry, Kněž a Proseč Bruna Morawetze. Nucená správa byla

³³ Tamtéž.

³⁴ SOA v Praze, f. MLS Kutná Hora, sp. zn. LS 21/47, JUDr. Vilém Hübner.

³⁵ Tamtéž; HOREJŠ, Miloš: *Nacistická germanizační a osídlovací politika v Protektorátu Čechy a Morava*. Karolinum, Praha 2023, s. 127.

³⁶ Největší počet vrchních správ se nalézal v soudních okresech Habry (13), Čáslav (12), Kolín (10) a Kouřim (10). NA, f. Pozemkový úřad pro Čechy a Moravu, k. 5.

³⁷ Statek v Lípě patřil na počátku okupace Juliusi Krausovi (1868–?) a jeho manželce Olze, roz. Dattnerové (1881–?). Kraus se hlásil k české národnosti, jeho žena k polské, oba manželé pak k židovskému náboženství. Všechny své tři děti (syn Karel /1908–?/ řídil spolu s otcem hospodářství) nechali po narození ale pokřtít a přihlásili je ke katolickému náboženství. Během roku 1940 byla na statek uvalena nucená správa Bodenamtu. JINDROVÁ, Alena: *Přeškolovací tábor Lípa. Součást nacistického plánu na vyvraždění Židů*. Muzeum Vysočiny, Havlíčkův Brod 2009, s. 36–39.

Výstavba kolonie pro německé obyvatele v Bělé pod Bezdězem
(foto: Muzeum Podbezděží)

uvalena na statky Alfreda Schebka (1890–1980) ve Zbraslavicích a na sousední statek Krasoňovice, na lesní velkostatek Chlumeck u Golčova Jeníkova židovského podnikatele Emila Picka³⁸ či na statek Evy Klímové v Uhlířských Janovicích.

Odhadovaná spravovaná plocha polností a lesů činila více než deset tisíc hektarů. Spolu s nemovitým majetkem byl konfiskován i majetek movitý (nábytek, umělecké předměty, starožitnosti), který byl po provedení konfiskace Bodenamttem převáděn zejména na Majetkový úřad (Vermögensamt) při Úřadu

říšského protektora.³⁹ Musíme připočíst i průmyslové podniky vázané na velkostatky – cukrovary, cihelny atd. –, čímž je zcela zřejmé, že na poli hospodářské správy disponoval Würfel poměrně širokými kompetencemi a nemalým vlivem na dodávky zemědělských surovin pro nacistickou válečnou mašinerii.

NOVÉ ZÁMKY A PODNIKY PRO NĚMECKÉ VLASTNÍKY

Při svém zájmu o germanizaci v obvodu své působnosti nemohl Eckoldt nevyužít příležitosti, která se mu

nabízela nedaleko Kolína. Jednalo se o velkostatek Nové Dvory se zámek Kačina na Kutnohorsku, který v té době patřil Quidu Thun-Hohensteino-
vi (1873–1955). Na tento majetek ale byla pro velké zadlužení uvalena nucená správa již začátkem třicátých let 20. století, jež vyvrcholila dražbou v roce 1942.⁴⁰

V roce 1941, kdy se dražba zámku Kačinu s oborou, dvorů Svatý Mikuláš a Nové Dvory se zámek, domů v Nových Dvorech a lesů připravovala, měl Eckoldt podle četných svědectví i podle obžaloby Mimořádného lidového soudu v Plzni vykonávat nátlak na soudního znalce a statkáře Josefa Olivu a stavitele Ing. Jaromíra Dajbycha, oba z Kutné Hory. Důvodem mělo být snížení odhadní ceny. Velkostatek se zámek byl nakonec v Eckoldtem ovlivněné dražbě prodán organizaci Hitlerjugend, jejíž vedoucí v protektorátu Siegfried Zogellmann mnil zámek a jejich okolí využívat pro výcvik poradců v zemědělství tzv. Landdienst.⁴¹ Je potřeba uvést, že v době dražby v srpnu 1942 již Eckoldt nebyl oberlandrátem v Kolíně (zde skončil v důsledku správních reformy Reinharda Heydricha) a působil tehdy jako oberlandrát v Plzni.⁴²

I další zámek a velkostatek v obvodu kolínského OLR změnily své vlastníky. Zámek Kluky poblíž Kutné Hory byl nabídnut 28. srpna 1942

38 Vlastníkem velkostatku o rozloze 1 104 ha byl Emil Pick, který v roce 1910 v Čáslavi založil Východočeskou továrnu na potraviny Emil Pick a spol., pozdější Kosmos. Na podnět kolínského oberlandráta Herberta Eckoldta se nuceným správcem podniku stal R. Womel a následným majitelem říšský Němec Hermann Lepper. Womel ze své pozice z podniku vyvedl 250 000 K, které byly za souhlasu Úřadu říšského protektora poukázány vrchnímu zemskému radovi Eckoldtovi na podporu německví v jím spravovaném obvodu. SOA v Plzni, f. MLS Plzeň, sp. zn. LS 132/1948, Herbert Eckoldt. Srov. DUDÁŠ, Filip: *Arizace v Protektorátu Čechy a Morava na příkladu Kolínska*. Bakalářská práce. Vysoká škola ekonomická v Praze, Národohospodářská fakulta, Praha 2011, s. 23.

39 PRŮCHA, Václav a kol: *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992. Sv. I. Doplněk*, Brno 2004, s. 475.

40 Archiv České národní banky (ACNB), f. Živnobanka (ŽB), úvěr hr. Thun-Hohensteina, Quida 1924–1955.

41 SOA v Plzni, f. MLS v Plzni, sp. zn. LS 132/1948, Herbert Eckoldt. Blíže HOŘEJŠ, Miloš: Kolínský oberlandrát Herbert Eckoldt a majetkové převody velkostatku Nové Dvory se zámek Kačina v době nacistické okupace. In: *Prameny a studie*, č. 76. Národní zemědělské muzeum, Praha 2024, s. 119–141.

42 Oberlandrátem v Plzni byl od 15. 6. 1942 do 28. 11. 1943. Od 29. 11. 1943 do května 1945 působil jako oberlandrát v Jihlavě, od 7. 9. 1944 zde byl i okresním hejtmanem. Od 31. 8. 1944 do 30. 11. 1944 byl zastupujícím oberlandrátem v Brně. Od 27. 12. 1944 do května 1945 působil jako pověřenec německého státního ministra pro opevňovací práce na Moravě. KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – PAŽOUT, Jaroslav – SEDLÁKOVÁ, Monika: *Úřady oberlandrátů v systému okupační správy Protektorátu Čechy a Morava a jejich představitelé*, s. 64.

do užívání vdově po zasloužilém straníkovi, SS-Brigadeführerovi a generálmajorovi policie Franzi Walteru Stahleckerovi (1900–1942),⁴³ Gabriele Stahleckerové. Zámek a velkostatek Tupadly, který od poloviny dvacátých let patřil poslanci za agrární stranu Jaroslavu Hálkovi získal Wilhelm Sängner. Zámek Žehušice u Čáslavi, patřící do první pozemkové reformy rodině Thun-Hohensteinů a od poloviny dvacátých let bankéři Václavu Stomemu, byl po uvalení nucené správy předán do užívání výcvikové záložní jednotce kavalérie SS (Heimatpferdepark der Waffen-SS I).⁴⁴

Kolínský oberlandrát zároveň aktivně vstupoval do procesu arizace v celém obvodu své působnosti, aby docílil vytvoření silné podnikatelské vrstvy z řad Němců. Eckoldtovy plány na germanizaci zahrnovaly také ovládnutí různých firem. S jeho přičiněním došlo k arizaci například podniků Respo v Kutné Hoře,⁴⁵ Kosmos

v Čáslavi⁴⁶ a textilních podniků Josef Stutz v Chlumci nad Cidlinou⁴⁷ a Herzfeld a Fischel v Novém Bydžově.⁴⁸

ARCHITEKTURA JAKO GERMANIZAČNÍ PROSTŘEDEK

Ač právník, Eckoldt se během svého úřadování v letech 1939–1942 aktivně zapojil a sám inicioval několik urbanistických a architektonických zásahů ve svém sídelním městě i v neďalekých lázeňských Poděbradech. V Kolíně v rámci podpory rozptýleného německví inicioval vybudování kolonie čtyřdomků pro ubytování německých úředníků, učitelů a dalších státních zaměstnanců či německých zaměstnanců průmyslových podniků s rodinami. I přesto, že kolonie byla určena pro Němce, její výstavbu muselo hradit město Kolín.⁴⁹ Eckoldt tak splnil nařízení, které vzešlo z říšských ministerstev vnitra a práce, aby zdroje na vybudování obytných staveb pro Volksdeutsch (etnické

Němce) v uzavřených jazykových ostrovech i v oblastech s rozptýleným německým etnikem protektorátu financovaly samosprávy ze svých rozpočtů.⁵⁰ Kolonie se zároveň svým použitým vernakulárním „heimatstilem“⁵¹ měla jasně odlišit od okolní zástavby.

V regionalistickém duchu byl v Kolíně postaven i dům pro Hitlerjugend, realizovaný podle plánů asistenta z pražské Deutsche technische Hochschule (DTH) Dipl. Ing. Siegfrieda Wähnera z roku 1941. Objekt byl opatřen rustikálními okny a zastřešen vysokou strmou valbovou střechou s vikýři. V Kolíně byl z podnětu Eckoldta v duchu monumentalistického neoklasicismu přebudován pro účely sídla Gestapa a OLR i objekt bývalé vojenské správy čs. armády.⁵²

Z iniciativy téhož muže došlo k zásahům do probíhajících projekčních prací na novostavbě tzv. obchodních stánek v Poděbradech, které nově dostaly rustikálně archaickou podobu

43 Franz Walter Stahlecker (1900–1942) působil jako vedoucí úseku (Leitabschnitt) SD (jeho nástupcem byl Horst Böhme /1909–1945?/) v Protektorátu Čechy a Morava pod bezprostředním vedením SS-Brigadeführera K. H. Franka. Podléhala mu i Zentralstelle für jüdische Auswanderung zřízená na základě výnosu říšského protektora z července 1939 (původně jen pro Prahu a od února 1940 působící pro celé území protektorátu). V této záležitosti úzce spolupracoval s odborem IV B4 Hlavního říšského bezpečnostního úřadu (Reichssicherheitshauptamt, RSHA) vedeným Adolfem Eichmannem, zvláštním vůdčovým pověřencem pro řešení židovské otázky. V pozici velitele Einsatzgruppe A v Pobaltí byl odpovědný za statisíce obětí zejména z řad židovského obyvatelstva. Jeho posledním působištěm byl v letech 1941–1942 říšský komisariát Ostland, kde byl jako velitel Sicherheitspolizei a Sicherheitsdienst zabít v boji se sovětskými partyzány 23. 3. 1942 nedaleko obce Krasnogvardějsk (dnes předměstí Petrohradu). VAJSKEBR, Jan – ŠUSTROVÁ, Radka: Německá bezpečnostní opatření v Protektorátu Čechy a Morava na začátku války. *Paměť a dějiny*, 2009, roč. 3, č. 3, s. 90–107, konkrétně na s. 92.

44 SS kavalérie a obec Úročnice – 2. díl, 27. 12. 2010 – viz urocnice.eu/clanky/cviciste-vojsk-ss/ss-kavalerie-a-obec-urocnice---2.-dil.html (citováno k 20. 11. 2025).

45 Firma Respo (Reiniger a spol.) byla významná kutnohorská továrna na pletené zboží, kterou v roce 1920 založil Josef Reiniger a později ji s bratry Leem a Otem rozšířil o výrobu prádla.

46 Dějiny tohoto čáslavského podniku se začínají na počátku 20. století, kdy Emil Pick založil továrnu na kokosové tuky pod názvem Kosmos.

47 TOBIÁŠ, Jaroslav: Tragédie rodiny Stutzů. *Chlumecké listy*, 2013, roč. 43, č. 5 (23. 5. 2013), s. 42–45 – viz eldok.svkch.cz/out/Chlumeckelisty/Chlumecke_listy_2013/Chlumecke_listy_2013_05.pdf (citováno k 1. 12. 2025).

48 SOA v Plzni, f. MLS v Plzni, sp. zn. LS 132/1948, Herbert Eckoldt.

49 Nezabránila tomu ani finanční insolvence města, které bylo od konce třicátých let místo volené rady vedeno správní komisí. Na výstavbu kolonie musel být čerpán úvěr. Viz HOŘEJŠ, Miloš – NĚMEC, Richard: National Socialist Urban Planning and Social Housing Development. Between regulated theory and chaotic reality. In: RÁKOSNÍK, Jakub – ŠUSTROVÁ, Radka (eds.): *War employment and social policies in the Protectorate Bohemia and Moravia 1939–1945*. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2018, s. 69–90, konkrétně na s. 86.

50 Bundesarchiv (BARh) Berlin, f. Reichsfinanzministerium, R/2/, sign. 19217. 250 000.

51 Heimatstil byl architektonický styl, který se prosazoval hlavně v německy mluvícím pohraničí českých zemí na počátku 20. století. Byl silně spojen s nacionalismem a politickým hnutím, které propagovalo „vlast“ a „národ“. Architektura tohoto stylu kombinovala různé prvky lidové architektury a některých vybraných historických slohů s moderními styly. HOŘEJŠ, Miloš: *Protektorátní Praha jako německé město. Nacistický urbanismus a Plánovací komise pro hlavní město Prahu*. Mladá Fronta – Národní technické muzeum, Praha 2013, s. 52.

52 Tamtéž, s. 56.

Poděbradský vládní komisař Wilhelm Messner (foto: SOA v Praze)

od německého architekta Ing. Gerharda Feldmanna.⁵³ V Kolíně, jakož i v Poděbradech došlo pod dozorem Eckoldta i ke změnám zastavovacích a urbanistických plánů těchto měst.⁵⁴ Architektura v oberlandrátově zadání měla jen potvrdit nastoupený směr germanizace a dominanci nacistického Německa nad okupovanou zemí.⁵⁵

VLÁDNÍ KOMISAŘI

V rámci druhé fáze Heydrichovy správní reformy (nařízení říšského protektora z 15. června 1942) připravené na základě Hitlerova

zmocnění ze 7. května 1942 došlo ke „zjednodušení“ správní soustavy tím, že byla část agendy a kompetencí oberlandrátů a část agendy říšského protektora přenesena na germanizované autonomní orgány, které je začaly vykonávat z „příkazu říše“ (im Auftrage des Reichs). Spolu s kompetencemi přecházely na okresní úřady i německý personál z oberlandrátů.⁵⁶

Mohlo by se zdát, že velkolepé plány na germanizaci českého vnitrozemí redukci oberlandrátů vzaly za své. Tuto jejich roli v regionech ovšem převzali nacisty jmenovaní okresní hejtmané⁵⁷ či vládní komisaři (Regierungskommissar) dosazení do městských zastupitelstev. O germanizačních plánech nižších německých správních úředníků máme k dispozici méně informací, což vyplývá i z omezeného pole jejich působnosti a menších rozpočtů na uvedené aktivity. Také do jejich financování se totiž promítaly důsledky komplikací na válečných frontách. Přesto se ale podařilo, zejména ve Státním oblastním archivu v Praze, ve fondech Mimořádných lidových soudů v Kutné Hoře a v Mladé Boleslavi, dohledat archivní materiály, které jejich aktivní činnost na poli germanizace dokreslují.

Institut vládních komisařů existoval a byl využíván již před rokem 1939, a to nikoli pouze u dys-

funkčních samospráv, jejichž dohled příslušel zemským úřadům, resp. ministerstvu vnitra. Vycházelo se z dosavadní československé legislativy. Už po první světové válce byly například v jednotlivých ostravských obcích zřízeny správní komise a v čele samotné Moravské Ostravy stál do poloviny dvacátých let úřady jmenovaný vládní komisař.⁵⁸ Od roku 1919 do konce třicátých let byl vládní komisař dosazen v Kolíně a v roce 1938 v Mostě. V podmínkách okupace byl ovšem tento instrument z německé strany cíleně využíván či zneužíván pro dosazování spolehlivých německých kádrů do samospráv ryze českých obcí, na jejichž ovládnutí byl politický zájem. Na začátku července 1939 byly na základě rozhodnutí říšského protektora ve městech Olomouci, Jihlavě a Českých Budějovicích svěřeny kompetence samospráv výhradně do rukou starosty ve funkci vládního komisaře. Do konce roku 1939 bylo německé správě podřízeno devadesát pět obcí a o rok později byli vládní komisaři ustaveni ve většině měst s více než 25 000 obyvateli (s výjimkou Prahy), např. v Brně, Prostějově, Litovli a Moravské Ostravě.⁵⁹ Počet takto spravovaných měst v následujícím období dále rostl.⁶⁰ Během okupace byli vládní komisaři dosazeni např. i v Luhačovicích, Terezíně,

53 Navrhl i plány výstavby bytů pro dělnictvo sklárů Inwald v Poděbradech. *SOkA Poděbrady*, f. Archiv města Poděbrady, k. 566, inv. č. 8/13/3-19.

54 HOŘEJŠ, Miloš: *Protektorátní Praha jako německé město*, s. 56.

55 Dnes již obchodní domy, dům Hitlerjugend, ani objekt oberlandráta nenajdeme. V Poděbradech byly domy zbořeny krátce po skončení války, v Kolíně oba objekty v nedávné době.

56 Původně protektorátní autonomní orgány tak byly pod vedením dosazeného Němce označovány jako „německy vedené úřední místo“. Blíže MILOTOVÁ, Jaroslava: Personální aspekty tzv. Heydrichovy správní reformy. In: *Paginae historiae*, roč. 1. Státní ústřední archiv, Praha 1993, s. 196–218.

57 Po reorganizaci politické správy v roce 1942 byl v Kolíně ustanoven okresním hejtmanem (Kreishauptmann) JUDr. Wilhelm Hübner, který do té doby působil na oberlandrátu a jeho činnost spočívala v tlumočnických pracích a ve zprostředkování komunikace mezi vrchním zemským radou v Kolíně a bývalými protektorátními úřady.

58 Srov. NĚNÍČKA, Lubomír: Městská správa v době nacistické okupace. Příčiny a důsledky vzniku Velké Ostravy v roce 1941. In: *Theatrum historiae*, č. 16. Univerzita Pardubice, Pardubice 2015, s. 231–263, konkrétně na s. 236.

59 Je zřejmé, že komisařští starostové byli ve stejné době dosazeni i do menších měst, jako byl například Frýdek-Místek. Předsednictvo ministerské rady se pokusilo proti jejich dosazení protestovat s poukazem na převahu českého obyvatelstva v obou městech, ale jejich žádost zůstala bez odezvy. Viz tamtéž.

60 BRANDES, Detlef: *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*, s. 196–197.

Židlochovicích a Ivančicích (1941), Plzni a Německém Brodě (1942) či Náchodě (1944).⁶¹

Tyto změny byly tedy jednak výrazem zosťveného kurzu, ale současně rozvíjely už v počátcích protektorátu nastoupenou politiku směřující k postupnému omezování místních samospráv a jejich ovládnutí okupační mocí. Jak podotkl historik Jan Tesař, jmenování německých vládních komisařů už v době vojenské správy mělo napravit údajnou dějinnou křivdu a pohanu z doby Československa.⁶²

WILHELM MESSNER

První z vládních komisařů, k nimž se nám dochoval spis Mimořádného lidového soudu, je JUDr. Wilhelm Messner, který se stal vládním komisařem města Poděbrad 5. března 1942.⁶³ Messner se narodil 16. srpna 1904 v Dubé v okrese Česká Lípa. Absolvoval německé gymnázium v Českých Budějovicích, kde působil jeho otec Ladislav jako soudce. V dalších studiích pokračoval na německé právnické fakultě v Praze, kde po absolutoriu krátce působil jako koncipient, aby si v roce 1934 otevřel v Jáchymově vlastní advokátní praxi. V tomto roce také vstoupil do Henleinovy Sudetoněmecké strany. Když v roce 1938 došlo k zabránění československého pohraničí nacistickým Německem, vstoupil do NSDAP. Podle poválečné výpovědi

Poděbradský zámek za války, kdy byl sídlem KLV (foto: archiv autora)

tak učinil proto, aby mohl pokračovat v úředním postupu. Byl také příslušníkem SA (Sturmabteilung), od roku 1940 v hodnosti Sturmführera. Postupu se dočkal, když se v roce 1939 stal starostou Jáchymova. Pro svěření dalších funkcí v protektorátu jistě hrál roli i to, že uměl česky.⁶⁴

Messner mohl navázat na germanizační kroky oberlandráta Eckoldta. Po roce 1943 se pro Poděbrady vžil dokonce název Hauptstadt der Kinderlandverschickung, což lze přeložit jako hlavní město pro vysílání dětí. V Poděbradech v jednom půlročním turnusu v rámci aktivit organizace KLV totiž pobývalo kolem tří až pěti tisíc německých dětí. Za celou dobu

až do konce táborů 13. února 1945 se zde mohlo vystřídat přes dvacet tisíc německých dětí, což samozřejmě mělo vliv i na ráz města.⁶⁵ Messner také pomáhal při zřizování německé mateřské školy, kterou založila organizace NSV.

I přes pokračující trend postupující germanizace města Messner ne vždy souzněl s oficiální germanizační politikou. Dle nařízení oberlandráta v Kolíně se měl například podílet na procesu přejmenování asi tří ulic v Poděbradech. Je nicméně doloženo, že v tomto ohledu projevoval neochotu, neboť odmítl učinit návrh na přejmenování Jiřího náměstí na Heydrichovo (Heydrich-Platz).⁶⁶

61 ŠIMŮNEK, Michal: Josef Reif (1894–1973), německý vládní komisař Kutné Hory 1943–1945. *Krásné město. Časopis přátel Kutné Hory*, 2025, č. 3, s. 13–53, konkrétně na s. 8; Seznam představitelů Prostějova – viz cs.wikipedia.org/wiki/Seznam_p%C5%99edstavitel%C5%AF_Prost%C4%Bjova; Starostové předsedové úřadu města Litovel od roku 1900 – viz litovel.eu/redakce/index.php?lang=cs&slozka=48892&xsekce=43561&clanek=88264 (obě citováno k 20. 11. 2025).

62 V dobách habsburské monarchie vedli čtená města v českých zemích často němečtí starostové, po založení Československa se situace změnila a samosprávu ovládli Češi. Takto byla v německém nacionalistickém pojetí chápána ztráta dosud privilegovaného postavení a předchozí převzetí městských správ českou většinou. TESAŘ, Jan: Nacistická okupační politika v Protektorátě v roce 1939 (studie z roku 1968). In: TESAŘ, Jan: *Traktát o „záchraně národa“*. Texty z let 1967–1969 o začátku německé okupace. Triáda, Praha 2006, s. 18.

63 SOA v Praze, f. MLS v Kutné Hoře, sp. zn. 415/46, Wilhelm Messner.

64 Messner obdržel v květnu 1944 od Zemského úřadu v Praze přípis, podle kterého byl jmenován komisařským vedoucím Reichsauftragsverwaltungu v Nymburce. To se ale nestalo na jeho žádost, nýbrž z rozhodnutí vyšších úřadů. Tamtéž.

65 Poděbradské osudy, Messner Wilhelm, 800 poděbradských příběhů (autor Ladislav Langr) – viz podebradskeosudy.cz/messner-wilhelm/ (citováno k 20. 11. 2025). Blíže ŠUSTROVÁ, Radka: *Pod ochranou protektorátu. Kinderlandverschickung v Čechách a na Moravě. Politika, každodennost a paměť 1940–1945*. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Praha 2012; ŠMILAUEROVÁ, Eva: *Poděbrady v proměnách staletí. Díl 2 (1850–1948)*, s. 206.

66 SOA v Praze, f. MLS v Kutné Hoře, sp. zn. 415/46, Wilhelm Messner.

Kutnohorský vládní komisař Josef Reif
(foto: ABS)

Mimořádný lidový soud v Kutné Hoře, kterým byl Messner vyšetřován, o něm zjistil, že „*při výkonu svého úřadu jednal slušně, nepřekračoval rámec svých služebních povinností na škodu českého lidu a nevykonával svůj úřad s obzvláštní horlivostí.*“⁶⁷ Messnerova činnost v Poděbradech byla soudem shledána jako korektní a nepřekračující rámec běžných povinností.⁶⁸

JOSEF HEINRICH REIF

Reif byl do čela Kutné Hory dosazen na základě výměru Okresního úřadu

v Kutné Hoře ze 17. srpna 1943, který vycházel z červencového výnosu protektorátního ministerstva vnitřní. Tímto aktem byla s okamžitou platností odvolána dosavadní správní komise města. Josef Heinrich Reif se narodil 5. července 1894 v obci Řisuty (německy Rissut),⁶⁹ jež dnes tvoří část obce Libčevy v okrese Louny, a díky českému prostředí, ve kterém vyrůstal, ovládal i češtinu.⁷⁰ V obecních volbách v západočeském Kynšperku (Königsberg) na podzim 1931 vedl Reif volební kandidátku DNSAP (Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei – Německá národně socialistická strana dělnická), po jejím zákazu se stal členem SdP (Sudetendeutsche Partei – Sudetoněmecká strana) a 1. listopadu 1938 vstoupil do NSDAP. Členem Všeobecných SS (Allgemeine SS) se stal v lednu 1939. Od 5. listopadu 1931 do roku 1934 zastával post starosty v pětitisícovém Kynšperku a mezi lety 1939–1942 sloužil ve Wehrmachtu.⁷¹

Jednou z hlavních náplní jeho činnosti v Kutné Hoře byla kontrola a zvyšování německého vlivu na místní úrovni. Počet obyvatelstva hlásícího se k německé národnosti byl v kutnohorském politickém okrese, stejně jako v sousedním kolínském mizivý. To ovšem nebránilo Reifovi v aktivním postupu při germanizaci

města. K 1. říjnu 1944 nechal navíc rozpustit samosprávu městyse Sedlec a následně i Kaňku, čímž ve své osobě spojil vedení všech tří obcí a označoval se jako „vládní komisař měst Kutné Hory, Sedlce a Kaňku“.⁷² Záměry nacistů na germanizaci českého města byly podepřeny historizující argumentací, podle níž byla Kutná Hora (pra)staré německé sídelní území, které bylo v 19. století „úplně čechizováno“.

Reif aktivně zaváděl nacistické symboly a zajistil, že veškeré vedení a důležité funkce byly obsazeny Němci. Symbolickým vrcholem jeho angažmá v Kutné Hoře bylo umístění Nacionálně politického výchovného ústavu Čechy (Nationalpolitische Erziehungsanstalt Böhmen, NPEA) ve městě. NPEA tak měla být jedním z prostředků „zpětné“ germanizace, vytvářející základnu pro budoucí rozšiřování německého vlivu. Adepti na studium byli vybíráni na základě přísných kritérií včetně biologicko-fyzických, psychicko-emocionálních, rasových a dědičně biologické selekce a museli projít antropometrickými měřeními a prokázat „árijský“ původ.⁷³

Vedoucí Inspekce NPEA A. Heißmeyer označil myšlenku „zpětné“ germanizace za „*krásný politický úkol*“.⁷⁴ Ústav měl být klíčovým nástrojem nacistické germanizační

⁶⁷ Tamtéž.

⁶⁸ Messner byl po skončení války zajištěn v Bečově a poté od 23. 5. 1945 držen ve vyšetřovací vazbě. Dne 20. 6. 1945 byl převezen do vazby okresního soudu v Poděbradech. Mimořádným lidovým soudem v Kutné Hoře byl pak odsouzen k trestu pěti let těžkého žaláře. Tamtéž.

⁶⁹ Jeho otec Josef Reif (1870–1945) se živil jako zemědělec, později je uváděn i jako zedník; matka Maria, roz. Weiner, (1871–1952) byla v domácnosti.

⁷⁰ Po maturitě na gymnáziu v Duchcově roku 1912 odešel studovat interiérové návrhářství do Vídně, což byla patrně jakási tehdejší obdoba nástavby, a od roku 1919 pracoval jako interiérový architekt. ŠIMŮNEK, Michal: Josef Reif (1894–1973), německý vládní komisař Kutné Hory 1943–1945, s. 9.

⁷¹ Tamtéž, s. 8.

⁷² Tamtéž, s. 9.

⁷³ Prostřednictvím Landdienst HJ a NPEA usiloval nacistický režim o získání neomezeného vlivu na vzdělávací a výchovný systém. První škola byla v gesci HJ, druhá NSDAP. Cílem nacistů bylo průběžné podchycení a kontrola výchovy i vzdělání (základního, středoškolského, vysokoškolského) podle ideologicko-politických hledisek. ŠIMŮNEK, Michal: Poslední „vůdcovská“ škola nacistické diktatury: tzv. Nacionálně politický výchovný ústav Čechy (Nationalpolitische Erziehungsanstalt Böhmen) v Kutné Hoře, 1943–1945. In: *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 2011, roč. 51, č. 1, s. 59–81, konkrétně na s. 60.

⁷⁴ Tamtéž, s. 71.

politiky ve středních Čechách, jenž měl sloužit k prosazení nacistické ideologie a vytvoření německé mocenské enklávy na čistě českém území. Pro účely této instituce došlo k nucenému vyklizení reálného gymnázia. Navíc NPEA využívala pro sportovní a jezdecký výcvik prostory nedaleké jezuitské koleje. Záměrem bylo zabrat i okolní domy a vytvořit tak uzavřený areál. K slavnostnímu otevření NPEA došlo 21. dubna 1944, a to za účasti státního ministra Karla Hermanna Franka, který ve svém projevu apeloval na to, aby škola zahájila své germanizační působení.⁷⁵ Kromě toho byl pro účely Německé domácí školy (Deutsche Heim-Schule)⁷⁶ z Reifovy iniciativy zabrán také objekt voršílského kláštera.⁷⁷

OTTO THAM

Bělá pod Bezdězem (německy Weisswasser), působiště vládního komisaře Otto Thama, spadala na rozdíl od Kolína, Kutné Hory a Poděbrad do oblasti bývalého oberlandráta v Jičíně. Od 16. března 1939 do 14. června 1942 ho vedl Dr. Adolf Möller (nar. 1901), dokud nebyl úřad zrušen Heydrichovou správní reformou⁷⁸ a v červnu 1942 převeden pod pražského oberlandráta Hanse Egona von Wattera.

Bělá ležela v těsném dotyku s územím přičleněným k Říšské župě Sudety, která město obklopovala ze tří stran. Přesto zde tvořilo německé obyvatelstvo menšinu. Ještě iniciativou oberlandráta Möllera byla v Bělé škola vybudovaná Ústřední maticí školskou zabrána pro účely německé školy. Zároveň vydal nařízení, že z rodin, kde je alespoň jeden z rodičů německého původu, ji musejí jejich děti navštěvovat. Za Möllera došlo k přejmenování některých ulic, na prvním místě figuroval vždy název německý.⁷⁹

Do funkce vládního komisaře ve městě byl Tham jmenován Úřadem říšského protektora 1. července 1941. Od roku 1943 vykonával tuto funkci i pro Bakov nad Jizerou. Do Bělé pod Bezdězem byl podle své výpovědi u Mimořádného lidového soudu v Mladé Boleslavi navrhnut také proto, že ovládal český jazyk, který se měl naučit během vojenské služby.⁸⁰

Narodil se 7. května 1901 v Libavském Údolí, okres Falknov (dnes Sokolov). Absolvoval měšťanku a tři roky studoval na reálném gymnáziu. Před svým příchodem do Bělé pod Bezdězem pracoval od začátku roku 1919 na falknovském městském úřadu, a to až do začátku června 1945, a do Bělé byl tak vlastně jen

dočasně přidělen. Ve třicátých letech byl organizován u SdP a 10. listopadu 1938 byl převeden do NSDAP. Ve stejný den vstoupil i do SA.

Během několika dnů po nástupu do Bělé nechal odstranit všechny české nápisy (na dveřích, úřednách, radnici a pouliční tabulky) a ani přes nařízení zemského úřadu je nenahradil dvojjazyčnými. Podobně jako Möller i on aktivně a často ve spolupráci s okresním hejtnamem JUDr. Ludvíkem Wesselým⁸¹ z Mladé Boleslavi přistupoval k nátlaku na rodiče ze smíšených manželství, aby posílali své děti do německé školy.

Do období, kdy Tham již vykonával svou funkci, spadala výstavba deseti řadových domů pro německé obyvatele města od Německého stavebního spolku (Heimstätte Sudetenland) na městem odprodaných pozemcích (dnes ulice Na výsluní čp. 943–952). Domy byly, podobně jako v kolonii pro německé obyvatele v Kolíně, vystavěny v nacisty prosazovaném heimatstil, tak aby je rustikální pojetí se strmou sedlovou střechou odlišilo od místně obvyklých „českých“ staveb. To, že tato výstavba v českém prostředí silně rezonovala, dosvědčuje i záznam v kronice: „*Stavbou těchto domků a svým chováním vyjadřují Němci, že budou v Bělé trvale pány.*“⁸²

⁷⁵ Tamtéž.

⁷⁶ Žactvo školy bylo Reifem využito například i při civilních svatbách říšských občanů. Ty probíhaly s nacistickým aranžmá, a to i za účasti hochů z Hitlerjugend z Kačiny a žákyn Německé domácí školy (Deutsche Heim-Schule) z voršílského kláštera, což ukazuje na propojení místních německých nacistických organizací. Tamtéž.

⁷⁷ Reif byl 12. 5. 1945 zatčen Američany v Karlových Varech. Dne 16. 6. se mu sice podařilo utéct do Bavorska, ale 2. 7. 1945 tam byl opět zadržen. Byl umístěn do internačního tábora ve Schwandorfu v Horní Falci, ze kterého byl 25. 7. 1946 vydán československé straně. V Kutné Hoře (na Oblastní odbočce StB) byl vyslýchán až po svém převozu z Prahy. MLS v Kutné Hoře byl odsouzen k trestu 8 let těžkého žaláře. ŠIMŮNEK, Michal: Josef Reif (1894–1973), německý vládní komisař Kutné Hory 1943–1945, s. 12.

⁷⁸ KOKOŠKOVÁ, Zdeňka – PAŽOUT, Jaroslav – SEDLÁKOVÁ, Monika: *Úřady oberlandrátů v systému okupační správy Protektorátu Čechy a Morava a jejich představitelé*, s. 112.

⁷⁹ V roce 1939 do školy chodilo 24 dětí, z města byly ale jen 2. Muzeum města Bělá pod Bezdězem, Pamětní kniha města Bělá u Bezděza z let 1938–1950. Při sčítání z roku 1930 žilo v Bělé 296 obyvatel německé národnosti z celkového počtu 4723. KUČA, Karel: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, I. díl. A–G. Libri*, Praha 1996, s. 73. V celém OLR Jičín žilo k 1. 12. 1939 jen 1 399 Němců. BArch Berlin, Best. R43II/1324a, Nachweisung über die Zahl der deutschen Staatsangehörigen und Volksdeutschen im Protektorat nach dem Stande vom 1. 12. 1939.

⁸⁰ SOA v Praze, f. MLS v Mladé Boleslavi, sp. zn. LSP 296/46, Otto Tham.

⁸¹ Tamtéž, sp. zn. LSP 215/46, Ludvík Wesselý.

⁸² Muzeum města Bělá pod Bezdězem, Pamětní kniha města Bělá u Bezděza z let 1938–1950. Zápis pořizený po květnu 1945 vrozený do roku 1942.

Fotografie z alba Freiwilliger Arbeitseinsatz in der Stadt Weisswasser. Výstavba nového sportoviště v Bělé pod Bezdězem, nedatováno, pravděpodobně 1942. (foto: Muzeum Podbezděží)

V roce 1943 navrhl Tham na základě pověření od okresního hejtmána Wesselého zabavení budovy Okresní péče o mládež čp. 478 i s dětským domovem, a to pro účely dětského tábora KLV. Ten byl skvěle zásobován, a to na úkor českých dětí, a byl používán i k demonstraci německé nadřazenosti – děti z této kolonie musely denně, zejména v neděli, procházet ulicemi a zpívat německé písně.⁸³

Otto Tham byl na jedné straně nenáviděný Němec, na straně druhé také člověk, který se během krátké doby zasloužil o rozvoj Bělé pod Bezdězem.⁸⁴ Nechal zřídit nové kino, upravil horní část náměstí (včetně vytvoření parkovací plochy a zřízení japonské zahrady s vodotryskem). Dal postavit sportovní stadion a novou vlakovou zastávku blíže k městu.⁸⁵ V plánu měl i další projekty, které však s koncem války nedokončil: stavbu úřední budovy, jatek a městské márnice.⁸⁶

V roce 1943 pak zahájil rozsáhlou přestavbu bakovského náměstí do současné podoby s rozdělením plochy na tři části a parkovou úpravou po obou stranách. Připravoval se také projekt na výstavbu německé školy, sportovního stadionu či městského vodovodu.⁸⁷ Tham v Bělé a později i v Bakově podobně jako

oberlandrát Herbert Eckoldt v Kolíně využíval stavební aktivity k potvrzení dominance nacistického Německa. Stavby měly potvrdit německou tvář města. Důkazem může být to, že na místě bělského pomníku padlým ve světové válce *Na stráž!* dal zřídit květinový záhon ve tvaru hákového kříže.⁸⁸ Pomník postavený v roce 1927 dle plánů architekta Pavla Janáka a zdobený figurální plastikou francouzského legionáře od prof. Josefa Mařatky nemohl Thamovým očím rozhodně lahodit.⁸⁹

ZÁVĚREM

Na základě předložených informací je možné konstatovat, že germanizační politika provozovaná kolínským oberlandrátem korespondovala se záměry oficiální germanizační a osídlovací politiky prosazované Osídlovacím štábem při Úřadu říšského protektora a při Bodenamtu. Přesto lze sledovat i vlastní iniciativu v možných postupech při germanizaci ve spravovaných regionech. Oberlandrát Eckoldt vedle toho, že aktivně napomáhal germanizaci naplánované na centrální úrovni, ve své horlivosti také předkládal návrhy na další „německé jazykové mosty“, které by proťaly prakticky výhradně české regiony. Ve svém

oberlandrátu vytvořil základ tzv. rozptýleného osídlování.

Správní reforma a snížení počtu oberlandrátů sice na první pohled působily jako útlum germanizačních plánů. Příklady činnosti vládních komisařů však ukazují, že trend budování nových opěrných bodů germanizace pokračoval. A to dokonce i v době úspor a stavebních omezení, kdy vznikaly nové objekty a probíhaly úpravy městských center podporující germanizační záměry třeba jen po vizuální stránce.

MILOŠ HOŘEJŠ (1976) vystudoval historii a politologii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze se specializací na hospodářské a sociální dějiny 19. a 20. století.

Disertační práci obhájil na Ústavu hospodářských a sociálních dějin FF UK v roce 2018. Vedle hospodářských dějin se věnuje také dějinám vědy a techniky, architektury a osudům české šlechty. Od roku 2002 působí v Národním technickém muzeu v Praze. Je autorem řady studií, editorem několika sborníků a autorem či spoluautorem dvou monografií: *Protektorátní Praha jako německé město. Nacistický urbanismus a Plánovací komise pro hlavní město Prahu* (Mladá fronta, Praha 2013) a *Zámek s vůni benzínu. Automobily a šlechta v českých zemích do roku 1945* (spolu s Jiřím Křížkem, Mladá fronta, Praha 2015).

⁸³ *SOA v Praze*, f. MLS v Mladé Boleslavi, sp. zn. LSP 215/46, Ludvík Wesselý; tamtéž, sp. zn. LSP 296/46, Otto Tham.

⁸⁴ Podle svědeckých výpovědí měl ničit anonymy, které dostával, a několika lidem měl zachránit život. Odvrátil také totální nasazení do Německa u několika osob a zasadil se o jejich nasazení v bělské papírně. Výstava Otto Tham 10. 6. – 28. 10. 2025 Muzeum Bělá pod Bezdězem; *SOA v Praze*, f. MLS v Mladé Boleslavi, sp. zn. LSP 296/46, Otto Tham.

⁸⁵ Na stavbě se podílelo 242 dobrovolných pracovníků, včetně Thama, který nechal práce na stavebních projektech i zdokumentovat. Muzeum Bělá pod Bezdězem, album *Freiwilliger Arbeitseinsatz in der Stadt Weisswasser* Otto Thama.

⁸⁶ *SOA v Praze*, f. MLS v Mladé Boleslavi, sp. zn. LSP 296/46, Otto Tham.

⁸⁷ Výstava Otto Tham 10. 6. – 28. 10. 2025 Muzeum Bělá pod Bezdězem.

⁸⁸ Tham byl po válce zatčen a již 2. 6. 1945 převezen k vyšetřování do Bělé pod Bezdězem. Následně byl souzen Mimořádným lidovým soudem v Mladé Boleslavi. Rozsudek nad ním byl vynesen 14. 11. 1946 a zněl šest let těžkého žaláře. *SOA v Praze*, f. MLS v Mladé Boleslavi, sp. zn. LSP 296/46, Otto Tham.

⁸⁹ Tehdejší představitelé města podnikli riskantní opatření – sochu odstranili a na stejném místě na náměstí zakopali do země. Pomník byl po druhé světové válce obnoven. Pomník Na stráž. *Památkový katalog* – viz <https://pamatkovykatalog.cz/pomnik-na-straz-12164435>; Bělské náměstí se pyšní sochou světoznámého českého sochaře Josefa Mařatky. *Český rozhlas.cz*, 17. 12. 2015 – regiony.rozhlas.cz/belske-namesti-se-pysni-sochou-svetoznameho-ceskeho-sochare-josefa-maratky-7434524 (obě citováno k 1. 12. 2025).